

PERINTAH KHIDMAT MASYARAKAT SEBAGAI HUKUMAN ALTERNATIF DI MAHKAMAH SYARIAH MALAYSIA

*(The Order of Community Service as an Alternative Punishment in the
Shariah Court of Malaysia)*

Arifah Rahimah Ismail
arieyfah89@gmail.com

Mohd. Al Adib Samuri
al_adib@ukm.edu.my

Jabatan Syariah, Fakulti Pengajian Islam,
Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM),
43600, Bangi, Selangor Darul Ehsan.
Tel.: +603-88864200

Abstrak

Hukuman kesalahan jenayah syariah di Malaysia pada hari ini masih tertakluk pada tiga tahun penjara, RM5000 denda dan enam kali sebatan. Peruntukan maksimum hukuman tersebut sering kali dipersoalkan kerana dilihat gagal memberikan impak positif sama ada kepada pesalah mahupun kepada masyarakat. Dalam menghadapi situasi ini, hukuman alternatif mungkin dapat dilaksanakan oleh pihak mahkamah syariah agar objektif hukuman tercapai. Oleh yang demikian, terdapat cadangan yang mahu melihat perintah khidmat masyarakat sebagai salah satu bentuk hukuman alternatif di mahkamah syariah. Sehubungan itu, makalah ini bertujuan melihat sejauh mana perintah khidmat masyarakat dapat dilaksanakan dalam kerangka perundangan syariah dengan melihat prospek yang ada bagi tujuan pelaksanaan hukuman ini. Setelah menilai keperluan pelaksanaan perintah ini, kajian ini mendapati bahawa hukuman perintah khidmat masyarakat mempunyai prospek yang cerah untuk dilaksanakan di mahkamah syariah melalui ruang peruntukan yang sedia ada. Perintah khidmat masyarakat berpotensi dilaksanakan sebagai hukuman alternatif terbaik di mahkamah syariah Malaysia.

Kata kunci: perintah khidmat masyarakat, hukuman alternatif, peruntukan undang-undang, mahkamah syariah

Abstract

The punishment for the offence of shariah crime in Malaysia nowadays is still based on three years of imprisonment, penalty of RM5000 and six times of whipping. Those maximum punishments are always been questioned due to its ineffectiveness in giving positive impacts either to the offenders or society. In encountering such situation, the alternative punishments may be enforced by the shariah court so that the objective of the punishment could be achieved. Therefore, there is suggestion that want to materialize the punishment based on community service order, as one of the alternative punishment in the shariah court. In relation to that, this article aims to view the extent of the implementation of the community service order in the shariah law framework by looking at the current prospect in implementing the punishments. After reviewing the need of the punishment, the research discovers that the community service order has great prospect to be enforced at the shariah court, through the existing provisions. This research is important because it portrays that the community service order has a potential to be implemented as one kind of the best alternative punishment at the shariah court of Malaysia.

Keywords: community service order, alternative sentence, provisions of the law, shariah court in Malaysia

PENDAHULUAN

Peruntukan bidang kuasa yang diberikan kepada mahkamah syariah untuk menghukum orang Islam yang melakukan kesalahan jenayah pada hari ini ialah penjara tidak melebihi tiga tahun atau denda tidak melebihi RM5000 atau hukuman sebat tidak melebihi enam sebatan atau kombinasi kedua-dua atau ketiga-tiga hukuman tersebut. Berdasarkan peruntukan “3-5-6” tersebut, didapati bahawa peruntukan ini mempunyai skop yang kecil. Malahan, secara realitinya hakim syarie lebih cenderung mengenakan hukuman denda berbanding hukuman penjara atau sebatan. Hal ini telah menyebabkan matlamat penghukuman untuk memulihkan dan mencegah pesalah sukar untuk dicapai.

Oleh yang demikian, beberapa hukuman alternatif seperti perintah pemulihan termasuklah perintah khidmat masyarakat telah dicadangkan bagi mengukuhkan lagi pelaksanaan hukuman di institusi mahkamah syariah. Walau bagaimanapun, timbul persoalan sejauh manakah pelaksanaan perintah khidmat masyarakat ini dapat dijadikan sebagai suatu hukuman alternatif di mahkamah syariah. Makalah ini akan membincangkan kesesuaian

pengaplikasian perintah khidmat masyarakat sebagai hukuman di mahkamah syariah dengan meninjau beberapa peruntukan undang-undang yang dilihat mempunyai ruang untuk pelaksanaan perintah ini. Turut dibincangkan, keperluan dan kepentingan perintah tersebut. Seterusnya, makalah ini juga mencadangkan kerangka perundangan bagi pelaksanaan perintah khidmat masyarakat di mahkamah syariah pada masa akan datang.

KEPERLUAN PERINTAH KHIDMAT MASYARAKAT DI MAHKAMAH SYARIAH

Hukuman perintah khidmat masyarakat dalam konteks negara Malaysia sememangnya telah dilaksanakan oleh badan perundangan di mahkamah sivil terhadap pesalah muda yang terlibat dalam kesalahan jenayah. Sementara itu, dalam sistem perundangan syariah, peruntukan berkaitan perintah khidmat masyarakat ini masih belum diperkenalkan lagi dalam mana-mana statut bertulis. Walaupun begitu, terdapat cadangan untuk mengimplementasikan perintah khidmat masyarakat ini sebagai hukuman tambahan di mahkamah syariah Malaysia atas beberapa faktor. Antara faktor yang membawa kepada cadangan pelaksanaan perintah ini di mahkamah syariah termasuklah kegagalan matlamat asas penghukuman serta kelemahan peruntukan yang sedia ada.

KEGAGALAN MATLAMAT ASAS PENGHUKUMAN

Faktor utama yang melahirkan cadangan pelaksanaan hukuman alternatif seperti perintah khidmat masyarakat ini adalah apabila matlamat asas bagi sesuatu peruntukan hukuman tersebut tidak tercapai sepenuhnya. Hal ini dapat dilihat menerusi Akta Mahkamah Syariah (Bidang Kuasa Jenayah) (Pindaan) 1984¹ yang telah memperuntukkan bahawa bidang kuasa mahkamah syariah untuk menghukum orang Islam yang melakukan kesalahan jenayah ialah penjara tidak melebihi tiga tahun atau denda tidak melebihi RM5000 atau sebat tidak melebihi enam sebatan atau kombinasi dua atau ketiga-tiga hukuman tersebut. Kesalahan yang diperuntukkan dalam statut jenayah syariah juga hanyalah kesalahan yang berhubung dengan rukun Islam, kesusilaan atau kesalahan yang berkaitan dengan pentadbiran hukum Islam. Berdasarkan peruntukan yang kecil ini, sebahagian sarjana menyatakan bahawa hukuman di mahkamah syariah hanya sekadar bersifat takzir.²

1 Akta 355.

2 Jasri Jamal, 2003. "Konsep Hukuman Takzir di dalam Kanun Jenayah Syariah di Malaysia". Kertas Kerja Prosiding Seminar Kebangsaan Fiqh Semasa, Jabatan Syariah Fakulti Pengajian Islam UKM, hlm. 181.

Selain itu, apabila ditinjau kembali asas penghukuman di mahkamah syariah, umumnya hukuman yang ditetapkan kepada pesalah jenayah syariah akan didahulukan dengan hukuman denda, iaitu hukuman *maliyyah* dan bukannya hukuman *badaniyyah*.³ Oleh sebab itu, keadaan ini telah mendorong hakim untuk lebih cenderung memilih hukuman denda ini sebagai satu bentuk hukuman.⁴ Jika keadaan seperti ini berlarutan di mahkamah syariah, secara tidak langsung objektif hukuman dalam Islam, iaitu untuk memberikan pencegahan dan pemulihan mungkin tidak akan tercapai.

Hal ini telah dijelaskan oleh Bahnasi⁵ bahawa setiap penghukuman itu mempunyai dua tujuan asas yang dapat dilihat dari sudut jangka pendek dan jangka panjang. Dari sudut jangka pendek, sesuatu hukuman itu bertujuan untuk memulihkan dan menghalang pesalah daripada mengulangi kesalahan itu serta pada masa yang sama mencegah orang lain daripada melakukan kesalahan yang sama. Dari sudut jangka masa panjang, tujuan penghukuman itu adalah untuk menjaga kepentingan awam, iaitu memberikan peringatan kepada masyarakat, dan pada masa yang sama melindungi masyarakat daripada jenayah yang dilakukan pesalah.

Berdasarkan matlamat asas penghukuman tersebut, jelas membuktikan bahawa rata-rata masyarakat mengharapkan hukuman yang bakal dikenakan terhadap pesalah terbabit bukan sahaja mampu memberikan kesan positif bagi memulihkan pesalah bahkan mampu memberikan pengajaran kepada masyarakat awam agar tidak melakukannya lagi.⁶ Namun realitinya, dengan hukuman sebegini, pemulihan terhadap pesalah jenayah syariah merupakan sesuatu yang boleh diperdebatkan.

Oleh yang demikian, hukuman alternatif harus dilaksanakan oleh badan perundangan mahkamah syariah bagi memastikan matlamat penghukuman dalam Islam dapat dicapai semaksimum mungkin. Perintah khidmat masyarakat dilihat sebagai hukuman alternatif yang bertepatan dengan konsep takzir dalam Islam serta berpotensi untuk memulihkan pesalah.

KELEMAHAN PERUNTUKAN HUKUMAN SEDIA ADA

Antara tiga bentuk hukuman yang dilaksanakan di mahkamah syariah, hukuman denda sering menjadi pilihan kepada hakim dalam memutuskan

3 Abdul Monir Yaakob, 2003. "Konsep Takzir dan Pelaksanaannya di Mahkamah Syariah" dlm. *Pendakwaan dan Penyiasatan: Konsep dan Amalan*, hlm.212.

4 Jasri Jamal, 2003. "Konsep Hukuman Takzir di dalam Kanun Jenayah Syariah di Malaysia". Kertas Kerja Prosiding Seminar Kebangsaan Fiqh Semasa, Jabatan Syariah Fakulti Pengajian Islam UKM, hlm. 187.

5 Bahnasi, Ahmad Fathi, 1970. *Al-Uqubah fi Fiqh al-Islami*. Beirut. Dar al-Ra'id al-'Arabi, hlm. 129-130.

6 Siti Zubaidah Ismail, 2008. "Dasar dan Amalan Penghukuman Kes Jenayah di Mahkamah Syariah: Ke Mana Hala Tuju" dlm. *Jurnal Hukum* 27:1, hlm. 3, 2008

hukuman bagi kesalahan jenayah syariah.⁷ Menurut Siti Zubaidah⁸ yang memetik pandangan Yang Arif Zulfahmi Bunain, Hakim Mahkamah Rendah Johor Baru menyatakan bahawa beliau lebih gemar menjatuhkan hukuman denda terhadap pesalah kali pertama yang telah mengaku bersalah kerana beliau mengandaikan mereka ini telah serik, insaf dan ingin bertaubat. Namun begitu, jika mereka masih mengulangi kesalahan tersebut, maka hukuman penjara akan dikenakan. Hukuman seringan itu mungkin tidak mampu memberikan pengajaran kepada pesalah mahupun kepada masyarakat. Hukuman denda sering kali dapat dilunaskan oleh pesalah yang berkemampuan untuk membayarnya tanpa menimbulkan rasa insaf dalam dirinya. Memandangkan skop maksimum hukuman denda hanyalah RM5000, denda ini mungkin mampu dilunaskan oleh kebanyakan pesalah pada masa kini. Secara tidak langsung, hukuman ini gagal dalam memberikan keinsafan kepada pesalah.

Selanjutnya, hukuman penjara juga dilihat berpotensi memberikan kesan yang negatif kepada pesalah. Hal ini demikian kerana hukuman penjara merupakan hukuman yang keras terhadap pesalah terutamanya bagi pesalah muda dan pesalah kali pertama.⁹ Hukuman penjara juga boleh meninggalkan kesan negatif kepada kehidupan sosial pesalah. Contohnya, hukuman seperti ini boleh menyebabkan hubungan pesalah dengan keluarga dan masyarakat terjejas, serta pesalah sukar mendapat pekerjaan setelah tamat tempoh hukumannya. Hukuman penjara ini juga dapat memberikan impak negatif terutamanya kepada pesalah muda dan pesalah kali pertama apabila mereka ditempatkan dengan banduan lain yang terlibat dengan kes jenayah yang lebih berat. Mereka dikhuatiri akan terpengaruh atau dipengaruhi oleh banduan lain sehingga menyebabkan akhlak mereka bertambah buruk setelah mereka dibebaskan. Urusan pelaksanaan hukuman penjara adalah di bawah bidang kuasa Jabatan Penjara Malaysia, dan sehingga kini, di bawah mahkamah syariah masih belum wujud satu penjara yang khas bagi pesalah jenayah syariah.¹⁰ Hal ini menyebabkan pesalah jenayah syariah yang dikenakan hukuman penjara akan ditempatkan bersama-sama pesalah jenayah sivil.

7 Jasri Jamal, 2003. "Konsep Hukuman Takzir di dalam Kanun Jenayah Syariah di Malaysia". Kertas Kerja Prosiding Seminar Kebangsaan Fiqh Semasa, Jabatan Syariah Fakulti Pengajian Islam UKM, hlm. 187.

8 Siti Zubaidah Ismail, "Hukuman Alternatif dari Perspektif Undang-Undang Syariah" dlm. *Shariah Law Report* 4, hlm. 27, 2011

9 Hudson, J. & Galaway, B., "Community Service: Toward Program Definition" dlm. *Federal Probation* 54 (2), hlm. 3, 1990.

10 Siti Zubaidah Ismail, "Dasar dan Amalan Penghukuman Kes Jenayah di Mahkamah Syariah: Ke Mana Hala Tuju" dlm. *Jurnal Hukum* 27:1, hlm.18, 2008.

Pelaksanaan hukuman penjara di mahkamah syariah juga sering kali gagal dilaksanakan oleh pihak mahkamah syariah terutamanya apabila melibatkan kes rayuan ke mahkamah yang lebih tinggi. Berdasarkan kes *Abdul Wahab lwn Timbalan Pendakwa Mahkamah Syariah Selangor*,¹¹ perayu pada awalnya telah disabitkan kesalahan khalwat oleh mahkamah rendah dan dihukum penjara 30 hari tanpa denda. Namun begitu, perayu telah membuat rayuan di mahkamah rayuan syariah dan hakim mahkamah rayuan telah menukarkan hukuman penjara 30 hari kepada hukuman denda sebanyak RM300 atau penjara sebulan kerana mengambil pengakuan salah perayu. Bagi membendung masalah ini berlarutan, hukuman alternatif harus dilaksanakan oleh badan perundangan. Hal ini sejajar dengan pandangan Walgrave & Guedens¹² yang mencadangkan supaya dilaksanakan hukuman berasaskan komuniti yang dapat memberikan kesan yang lebih baik dalam memulihkan pesalah berbanding hukuman penjara.

Seterusnya, hukuman sebat rotan pula sering menimbulkan kontroversi terutamanya apabila dikenakan terhadap pesalah wanita.¹³ Sebagai contoh, kes *Kartika Dewi*,¹⁴ penentuan hukuman sebat rotan pada awalnya telah digantikan dengan hukuman perintah khidmat masyarakat. Senario ini menggambarkan bahawa hukuman sebat rotan jarang menjadi pilihan hakim untuk dilaksanakannya kepada pesalah syariah. Antara alasan tipikal mengapa hukuman ini tidak dilaksanakan oleh hakim termasuklah kesalahan buat kali pertama, umur pesalah, keseriusan kesalahan, ketiadaan prasarana dan kemudahan sebat rotan.¹⁵

Berdasarkan hujah tersebut jelas menunjukkan bahawa hukuman yang diperuntukkan kepada mahkamah syariah ini masih mempunyai kelompangan yang perlu diperbaiki kerana hukuman tersebut kurang memberikan kesan dalam memulihkan pesalah. Dalam keadaan ini, pihak mahkamah syariah perlu mencari hukuman alternatif agar objektif penghukuman dapat dicapai sesuai dengan kesalahan yang dilakukan. Menurut Zuraidah,¹⁶ hukuman alternatif yang sesuai ialah perintah khidmat masyarakat. Tambahan lagi, hukuman perintah khidmat masyarakat dapat dianggap sebagai satu hukuman

11 Rujuk kes *Abdul Wahab lwn Timbalan Pendakwa Mahkamah Syariah Selangor* [1982] 2 (2) *JH* 281.

12 Walgrave, L. & Guedens, H., "The Restorative Proportionality of Community Service for Juveniles" dlm. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 4, hlm. 362, 1996.

13 Siti Zubaidah Ismail, "Hukuman Alternatif dari Perspektif Undang-Undang Syariah" dlm. *Shariah Law Report* 4, hlm. 29, 2011.

14 Rujuk kes *Pendakwa Syarie lwn Kartika Dewi Binti Shukarno* [2010] 30 (2) *JH* 269.

15 Siti Zubaidah Ismail, "Hukuman Alternatif dari Perspektif Undang-Undang Syariah" dlm. *Shariah Law Report* 4, hlm. 26, 2011.

16 Siti Zubaidah Ismail, "Hukuman Alternatif dari Perspektif Undang-Undang Syariah" dlm. *Shariah Law Report* 4, hlm. 25, 2011.

alternatif yang diakui oleh para sarjana sebagai hukuman terbaik dalam memulihkan pesalah.

PERUNTUKAN UNDANG-UNDANG ISLAM DI MALAYSIA BERHUBUNG PERINTAH KHIDMAT MASYARAKAT

Setelah melihat keperluan perintah khidmat masyarakat kepada pesalah jenayah, penilaian selanjutnya terhadap peruntukan sedia ada untuk melihat ruang bagi pelaksanaan perintah ini di mahkamah syariah. Penilaian ini penting bagi mengenal pasti mana-mana peruntukan yang mungkin dapat ditafsirkan sebagai perintah khidmat masyarakat atau mungkin dapat dijadikan sebagai hukuman tambahan kepada hukuman yang sedia ada. Namun begitu, perkara utama yang perlu diberikan perhatian sebelum pelaksanaan perintah ini adalah dengan melihat bidang kuasa yang dimiliki oleh mahkamah syariah dalam memutuskan sesuatu hukuman melalui Akta Mahkamah Syariah 1965 (Pindaan) 1984.

Selanjutnya, berdasarkan bidang kuasa yang dimiliki oleh mahkamah syariah tersebut, asas perundangan bagi pelaksanaan hukuman alternatif merujuk Akta/Enakmen Kesalahan Jenayah Syariah dan Akta/Enakmen Tatacara Jenayah Syariah. Penulisan ini akan merujuk Enakmen Negeri Selangor memandangkan peruntukan yang agak terkini serta perbincangan berkaitan hukuman alternatif dalam aspek perintah pemulihan hanya wujud di negeri Selangor sahaja ketika ini.

BIDANG KUASA JENAYAH MAHKAMAH SYARIAH

Bidang kuasa yang dimiliki mahkamah syariah dalam memutuskan sesuatu keputusan berkaitan kesalahan jenayah pada hari ini tertakluk pada Akta Mahkamah Syariah (1965) Pindaan 1984. Berdasarkan seksyen 2 Akta ini, bidang kuasa mahkamah syariah dari sudut skop kesalahan dan bentuk hukuman adalah seperti yang berikut:

Mahkamah syariah yang ditubuhkan dengan sempurnanya di bawah mana-mana undang-undang dalam suatu Negeri dan diberi bidang kuasa ke atas orang-orang yang menganuti agama Islam dan berkenaan dengan mana-mana perkara yang disebut satu persatu dalam Senarai II bagi Senarai Negeri dalam Jadual Kesembilan kepada Perlembagaan Persekutuan adalah dengan ini diberi bidang kuasa berkenaan dengan kesalahan-kesalahan terhadap rukun-rukun agama Islam oleh orang-orang yang menganuti agama tersebut yang

boleh ditetapkan di bawah mana-mana undang-undang bertulis:

Dengan syarat bahawa bidang kuasa sedemikian tidaklah boleh dijalankan berkenaan dengan apa-apa kesalahan yang boleh dihukum penjara selama tempoh melebihi tiga tahun atau denda melebihi lima ribu ringgit atau sebatan melebihi enam kali atau apa-apa gabungan hukuman-hukuman tersebut.

Berdasarkan peruntukan tersebut, mahkamah syariah hanya mempunyai kuasa dalam membicarakan kesalahan yang berkaitan dengan rukun agama Islam. Setiap hukuman yang dijatuhkan mestilah tidak melebihi tiga tahun penjara, denda RM5000 dan enam kali sebatan. Walaupun demikian, hakim syarie mempunyai beberapa ruang peruntukan untuk melaksanakan hukuman lain selain daripada hukuman tersebut dengan menggunakan kuasa budi bicara yang telah digariskan. Merujuk Enakmen Jenayah Syariah (Selangor) 1995, hakim diberi kuasa budi bicara dalam memperuntukkan hukuman terhadap pesalah kali pertama, pesalah wanita atas kesalahan tatasusila, pengakuan salah menafikan rayuan, mitigasi, pesalah muda atau kanak-kanak, sabitan terdahulu dan semakan semula pada peringkat rayuan. Kesan peruntukan tersebut telah memberikan ruang kepada hakim untuk meringankan hukuman sedia ada atau menggantikan dengan hukuman lain. Hukuman lain yang dimaksudkan ialah hukuman alternatif seperti “pelepasan selepas teguran wajar”, bon berkelakuan baik, perintah pemulihan dan mungkin juga boleh dimuatkan dengan hukuman perintah khidmat masyarakat.

Oleh itu, setiap hukuman yang berada di bawah budi bicara hakim tersebut dapat dikategorikan sebagai bentuk hukuman alternatif. Maksudnya hakim mempunyai kuasa untuk menentukan cara lain dalam memutuskan suatu penghukuman selagi tidak melebihi had maksimum hukuman yang ditetapkan oleh Akta Mahkamah Syariah. Tambahan lagi, hukuman alternatif dalam konteks semasa menurut pandangan Siti Zubaidah¹⁷ merupakan perintah khidmat masyarakat. Baer¹⁸ dan Carter¹⁹ berpandangan bahawa perintah khidmat masyarakat merupakan bentuk hukuman alternatif kepada hukuman pemenjaraan, denda, penebusan (*restitution*) dan hukuman tradisional yang lain.

Dalam konteks perundangan Islam, hukuman alternatif dapat dirujuk sebagai ‘*uqubahdliyyah*, iaitu hukuman ganti kepada hukuman asal.

17 Siti Zubaidah Ismail, “Hukuman Alternatif dari Perspektif Undang-Undang Syariah” dlm. *Shariah Law Report* 4, hlm.29-30, 2011.

18 Baer, B.F., “When Prison Isn’t Punishment Enough: The Effective Use of Home Incarceration, Community Service, Curfew Parole, and Substance Abuse Testing” dlm. *Criminal Justice* 6, hlm.3, 1991.

19 Carter, R.M., Cocks, J. & Glaser, D., “Community Service: A Review of the Basic Issues” dlm. *Federal Probation* 51:1, hlm. 4, 1987.

Audah²⁰ menyatakan bahawa hukuman takzir merupakan hukuman gantian atau ‘*uqubahbadliyyah*’ kepada hukuman hudud, qisas dan diat yang tidak dapat dilaksanakan kerana tidak cukup syarat pelaksanaan atau gugur salah satu daripada syarat tersebut. Oleh itu, pesalah jenayah yang telah disabitkan kesalahannya tetap akan dikenakan hukuman gantian kepada hukuman asal tersebut, iaitu hukuman takzir. Selain itu, takzir juga merupakan pembalasan atau hukuman yang tidak ditetapkan nas syarak dalam menentukan kadar hukumannya, maka hukuman ini diserahkan kepada hakim berdasarkan ijihad mereka.²¹ Hakim atau pemerintah mempunyai kuasa budi bicara dalam menetapkan suatu hukuman takzir dengan melihat keadaan pesalah dan jenis kesalahan yang dilakukan. Keadaan ini menyerupai senario dalam penetapan pelaksanaan perintah khidmat masyarakat oleh hakim mahkamah sivil kepada pesalah jenayah.

Tidak mustahil perintah khidmat masyarakat boleh menjadi satu bentuk hukuman alternatif untuk memulihkan pesalah dalam konteks sistem peradilan mahkamah syariah pada hari ini. Di samping itu, perintah khidmat masyarakat memenuhi kerangka perundangan syarak, dan telah menepati beberapa elemen yang telah digariskan dalam hukuman takzir.

Berdasarkan peruntukan bidang kuasa jenayah yang diberikan kepada mahkamah syariah ini, perintah khidmat masyarakat mempunyai ruang yang cerah bagi tujuan pelaksanaannya di mahkamah syariah pada hari ini. Walaupun begitu, bagi meninjau sama ada hakim mempunyai kuasa untuk mengeluarkan perintah tersebut atau tidak, peruntukan dalam Enakmen Kesalahan Jenayah Syariah dan Enakmen Tatacara Jenayah Syariah perlu dianalisis.

ENAKMEN KESALAHAN JENAYAH SYARIAH

Siti Zubaidah²² telah mengenal pasti beberapa ruang bagi membolehkan hukuman alternatif di mahkamah syariah yang boleh direalisasikan. Oleh itu, menerusi Enakmen Jenayah Syariah Selangor (EJSS) 1995, terdapat dua peruntukan yang berkaitan hukuman alternatif dalam konteks perintah pemuliharaan, iaitu seksyen 54(1) dan 54(2).

Sebelum itu, seksyen 53 Enakmen Jenayah Syariah Selangor 1995 telah memperuntukkan bahawa:

20 ‘Audah, ‘Abdul Qadir, 1993. *Al-Tasyri’ al-Jina’i al-Islami*. Qaherah: Maktabah Dar al-Turath, Jil. 1, hlm.685.

21 Abu Zahrah, Muhammad, t.t. *Al-‘Uqubah: al-Jarimah wa al-‘uqubah fi Fiqh al-Islami*. Qaherah: Dar al-Fikr al-‘Arabi, hlm.84.

22 Siti Zubaidah Ismail, “Hukuman Alternatif dari Perspektif Undang-Undang Syariah” dlm. *Shariah Law Report* 4, hlm. 31, 2011.

Majlis boleh, melalui pemberitahuan dalam Warta menetapkan mana-mana tempat menjadi pusat pemulihan diluluskan atau rumah diluluskan bagi maksud Enakmen ini.

Berdasarkan peruntukan ini, mahkamah mempunyai kuasa untuk menetapkan mana-mana tempat atau institusi untuk dijadikan pusat pemulihan bagi pesalah jenayah syariah yang tertentu. Dalam situasi ini, mahkamah boleh memberikan pilihan alternatif kepada dua golongan. Pertama, mereka yang terlibat dengan kesalahan berkaitan akidah. Kedua, kepada pesalah wanita yang disabitkan dengan kesalahan berkaitan tatasusila. Seksyen 54(1) EJSS 1995 telah menjelaskan bahawa:

Jika mana-mana mahkamah telah mensabitkan mana-mana orang atas suatu kesalahan di bawah Bahagian II atau di bawah seksyen 9, 10 dan 11, Mahkamah itu boleh, sebagai ganti hukuman yang dinyatakan bagi kesalahan itu, memerintahkan supaya orang itu menjalani kaunseling atau pemulihan di suatu pusat pemulihan diluluskan selama tempoh tidak melebihi enam bulan sebagaimana yang dinyatakan dalam perintah itu.

Peruntukan seksyen 54 (1) enakmen ini telah menetapkan kuasa kepada mahkamah untuk mengarahkan orang yang disabitkan sebagai pesalah akidah ke pusat pemulihan akidah. Pesalah akidah tersebut merupakan mereka yang disabitkan dengan kesalahan pemujaan salah (seksyen 4), mendakwa orang bukan Islam untuk mengelak tindakan (seksyen 5), *takfir* (seksyen 6), doktrin palsu (seksyen 7), dakwaan palsu (seksyen 8), mempersendakan ayat al-Quran dan hadis (seksyen 9), menghina atau menyebabkan agama Islam dipandang hina (seksyen 10) dan memusnahkan atau mencemarkan tempat ibadat (seksyen 11). Peruntukan seksyen ini juga menjelaskan bahawa mereka yang disabitkan dengan kesalahan akidah ini akan ditempatkan oleh pihak mahkamah di pusat pemulihan akidah untuk menjalani rawatan pemulihan dan kaunseling. Walaupun begitu, peruntukan ini tidak menjelaskan secara mendalam tentang rawatan pemulihan atau kaunseling tersebut. Hal ini menimbulkan persoalan sama ada perintah khidmat masyarakat merupakan satu bentuk rawatan pemulihan atau kaunseling?

Selanjutnya, seksyen 54 (2) EJSS 1995 turut memberikan pilihan kepada pihak mahkamah untuk melaksanakan perintah pemulihan kepada pesalah wanita. Seksyen 54 (2) menjelaskan bahawa:

Jika mana-mana Mahkamah telah mensabitkan mana-mana orang perempuan atas suatu kesalahan di bawah Bahagian IV, Mahkamah itu boleh, sebagai ganti

hukuman yang dinyatakan bagi kesalahan itu, memerintahkan supaya orang perempuan itu dikomitkan ke suatu rumah diluluskan selama tempoh yang tidak melebihi enam bulan sebagaimana yang dinyatakan dalam perintah itu.

Peruntukan seksyen 54 (2) enakmen ini menjelaskan tentang kuasa mahkamah untuk memerintahkan pesalah perempuan yang disabitkan kesalahan berhubung dengan kesusilaan seperti yang diperuntukkan dalam enakmen tersebut bermula daripada seksyen 22 sehingga seksyen 31. Oleh itu, pesalah wanita tersebut akan ditempatkan di suatu rumah yang mungkin boleh ditafsirkan sebagai pusat pemulihan akhlak atau pusat kebajikan seperti yang dimaksudkan dalam seksyen 53. Walaupun begitu, peruntukan ini juga tidak menjelaskan maksud “rumah” atau pusat pemulihan ini secara terperinci. Persoalan timbul sama ada penempatan pesalah di pusat pemulihan ini dapat dianggap sebagai satu bentuk perintah khidmat masyarakat?

Secara umumnya, peruntukan berkaitan penubuhan pusat pemulihan bagi pesalah untuk menjalani bimbingan moral dan akidah telah termaktub dalam peruntukan undang-undang bagi setiap negeri, namun masih banyak negeri yang belum merealisasikan kehendak peruntukan tersebut.²³ Walau bagaimanapun, di negeri Selangor, Majlis Agama Islam Selangor (MAIS) telah menubuhkan dua pusat pemulihan, iaitu Pusat Pemulihan Akidah Baitul Iman di Ulu Yam bagi pesalah akidah serta Pusat Perlindungan Wanita Baitul Ehsan di Sabak Bernam khusus untuk pesalah wanita yang disabitkan dengan kesalahan tatasusila.

Penubuhan Pusat Pemurnian Akidah Baitul Iman oleh MAIS lanjutan daripada perkembangan ajaran sesat yang ketara di Selangor serta tindakan yang kurang berkesan daripada pihak penguatkuasaan. Objektif utama penubuhan Baitul Iman ini adalah untuk menyediakan perkhidmatan pemulihan akidah dan kaunseling kepada individu atau kumpulan yang menghadapi masalah kefahaman agama Islam, menerima dan memulihkan pesalah akidah yang telah disabitkan kesalahannya oleh mahkamah serta memberikan khidmat bimbingan dan kaunseling kepada mereka yang terlibat dengan kesalahan akidah.²⁴ Sementara itu, Pusat Perlindungan Wanita Baitul Ehsan pula merupakan sebuah Kompleks Perlindungan Wanita yang ditubuhkan di bawah pentadbiran MAIS dan mengandungi dua kompleks utama, iaitu kompleks Perintah Mahkamah dan kompleks

²³ Siti Zubaidah Ismail, “Hukuman Alternatif dari Perspektif Undang-Undang Syariah” dlm *Shariah Law Report 4*, hlm. 37, 2011.

²⁴ Anon. “MAIS: Pemurnian dan Pemulihan Akhlak Satu Agenda” dlm *Majalah MAIS* hlm.17, Mei, 2006.

Perlindungan Sementara. Tujuan utama penubuhan Baitul Ehsan adalah untuk memberikan perkhidmatan perlindungan, pemulihan, latihan bimbingan, kaunseling, kemahiran bersepadu dan kemudahan latihan vokasional yang terbaik kepada kumpulan wanita dan gadis yang terlibat dengan gejala sosial. Hal ini selaras dengan kehendak maksud seksyen 53 & 54 (2) Enakmen Jenayah Syariah Selangor 1995.²⁵

Berdasarkan maklumat daripada laman web Majlis Agama Islam Selangor,²⁶ antara modul aktiviti yang dilaksanakan oleh pesalah sepanjang mereka berada di kedua-dua pusat pemulihan tersebut adalah seperti kelas pengajian agama, bengkel kerjaya meliputi bengkel menjahit, memasak dan kraf tangan serta aktiviti riadah yang meliputi sukan, rehlah, *jungle tracking* dan aktiviti gotong-royong. Di samping itu, terdapat juga aktiviti lain seperti sambutan hari kebesaran Islam, program motivasi, kelas kaunseling, lawatan dan sebagainya. Penentuan tempoh pelunasan hukuman bagi mereka yang menjalani rawatan di sini bergantung pada perintah hukuman yang diluluskan oleh hakim syarie dan mestilah tidak melebihi enam bulan.

Dengan penubuhan pusat pemulihan seperti ini, tidak dinafikan bahawa secara tidak langsung telah memberikan satu ruang yang eksklusif kepada para hakim syarie untuk melaksanakan hukuman alternatif kepada pesalah tersebut. Namun, bentuk hukuman alternatif yang wujud bagi kedua-dua peruntukan tersebut merupakan hukuman yang berbentuk rawatan pemulihan dan kaunseling di pusat pemulihan akidah atau akhlak seperti yang telah diluluskan oleh Majlis Agama Islam Negeri. Dalam konteks ini, perintah khidmat masyarakat tidak boleh ditafsirkan sebagai satu hukuman yang berbentuk rawatan pemulihan. Objektif penghukuman bagi perintah khidmat masyarakat adalah berbeza daripada objektif rawatan pemulihan seperti yang digariskan bagi penubuhan kedua-dua pusat pemulihan tersebut.

Buktinya, objektif penubuhan pusat pemurnian akidah adalah untuk memulihkan pesalah akidah yang telah disabitkan kesalahannya oleh mahkamah serta memberikan khidmat bimbingan dan kaunseling kepada mereka yang terlibat dengan kesalahan akidah. Objektif penubuhan pusat perlindungan wanita pula adalah untuk memberikan perlindungan, pemulihan, latihan bimbingan, kaunseling, dan kemahiran bersepadu

25 Anon, "MAIS: Pemurnian dan Pemulihan Akhlak Satu Agenda" dlm. *Majalah MAIS* Mei, hlm.17, 2006.

26 Majlis Agama Islam Selangor, Pusat Pemurnian Akidah Baitul Iman, (atas talian) http://www.mais.net.my/index.php?view=category&id=14:pusatpemurnianakidahbaituliman&option=com_content&Itemid=7, 1 Februari 2014 dan Pusat Perlindungan Wanita Baitul Ehsan, (atas talian) http://www.mais.net.my/index.php?view=category&id=13:pusatperlindunganwanitabaitulehsan&option=com_content&Itemid=7, 1 Februari 2014.

kepada kumpulan wanita dan gadis yang terlibat dengan gejala sosial. Objektif asas pelaksanaan perintah khidmat masyarakat pula adalah untuk mendisiplinkan pesalah, meningkatkan kemahiran kerja dan komunikasi dalam kalangan pesalah, serta untuk memupuk semangat integrasi pesalah dengan masyarakat awam.²⁷

Selain itu, modul aktiviti yang dilaksanakan oleh pesalah di kedua-dua pusat pemulihan tersebut tidak menepati matlamat utama yang digariskan oleh perintah khidmat masyarakat, iaitu untuk menghubungkan pesalah dengan masyarakat. Kebanyakan aktiviti yang dilaksanakan oleh pesalah di pusat pemulihan tersebut merupakan aktiviti yang berbentuk rawatan pemulihan seperti kelas agama atau kaunseling, bengkel kerjaya yang hanya dilaksanakan dalam pusat pemulihan tersebut tanpa melibatkan masyarakat awam. Modul aktiviti yang dilalui oleh pesalah yang menjalani perintah khidmat masyarakat pula berbeza. Pesalah dikehendaki melakukan kerja kebajikan yang dapat memberikan manfaat kepada masyarakat awam seperti kerja pertukangan, pemuliharaan alam sekitar atau aktiviti kemasyarakatan. Tempoh pelunasan hukuman selama enam bulan kepada pesalah di pusat pemulihan tersebut juga dilihat terlalu terhad jika dibandingkan dengan tempoh pelunasan bagi perintah khidmat masyarakat. Tempoh pelunasan perintah khidmat masyarakat memerlukan pesalah menjalani hukuman tersebut antara 40-240 jam dan perlu dilunaskan dalam tempoh setahun bergantung pada keadaan pesalah dan jenis kesalahan yang dilakukan pesalah. Tempoh pelunasan hukuman di pusat pemulihan berbeza kerana pesalah dikehendaki menjalani rawatan pemulihan dalam tempoh masa yang difikirkan patut oleh hakim dan tidak boleh melebihi enam bulan. Tempoh masa yang diberikan dalam peruntukan ini dilihat terlalu terhad untuk pelaksanaan perintah khidmat masyarakat dalam hukuman rawatan pemulihan ini.

Oleh yang demikian, penulis berpandangan bahawa penempatan pesalah di pusat pemulihan untuk menjalani rawatan pemulihan tidak boleh ditafsirkan sebagai satu bentuk hukuman perintah khidmat masyarakat. Kedua-dua peruntukan dalam Enakmen Jenayah Syariah ini tidak memberikan ruang yang jelas untuk hakim syarie mengeluarkan perintah khidmat masyarakat kepada pesalah jenayah syariah. Maka, satu peruntukan undang-undang baharu yang jelas memperuntukkan perintah khidmat masyarakat di mahkamah syariah perlu dimasukkan dalam statut bertulis.

27 Leibrich, J., Galaway, B. & Underhill, Y., "Community Service Sentencing in New Zealand: A Survey of Users" dlm. *Federal Probations* 50:1, hlm. 57, 1986.

ENAKMEN TATACARA JENAYAH SYARIAH

Prospek pelaksanaan perintah khidmat masyarakat juga boleh dilihat menerusi Enakmen Tatacara Jenayah Syariah yang meletakkan beberapa bentuk hukuman alternatif yang dapat diputuskan oleh hakim dalam menjatuhkan hukuman. Rujukan ini perlu dilihat bagi menilai sama ada perintah khidmat masyarakat dapat diimplementasikan melalui peruntukan hukuman yang sedia ini. Berdasarkan Enakmen Tatacara Jenayah Syariah Selangor 2003 (ETJSS), Siti Zubaidah²⁸ mendapati bahawa terdapat dua ruang hukuman alternatif ini boleh direalisasikan.

Pertamanya, hukuman alternatif ini boleh dilaksanakan terhadap pesalah muda. Seksyen 128 (1) Enakmen Jenayah Syariah Selangor 1995 menjelaskan bahawa:

Apabila mana-mana pesalah muda disabitkan di hadapan mana-mana Mahkamah atas apa-apa kesalahan yang boleh dihukum dengan hukuman denda atau pemenjaraan, Mahkamah itu hendaklah, sebagai ganti apa-apa tempoh pemenjaraan kerana keingkaran membayar denda atau hukuman pemenjaraan:

(a) Memerintahkan pesalah itu dilepaskan selepas teguran wajar diberikan jika difikirkan patut oleh Mahkamah; atau

(b) Memerintahkan pesalah itu diserahkan kepada ibu bapa atau penjaganya atau saudara dewasanya yang terdekat atau kepada mana-mana orang lain, sebagaimana yang dikehendaki oleh Mahkamah, apabila ibu atau bapa, penjaga, waris atau orang lain itu menyempurnakan bon dengan penjamin, sebagaimana yang dikehendaki Mahkamah, bahawa dia akan bertanggungjawab bagi kelakuan baik pesalah itu selama apa-apa tempoh yang tidak melebihi dua belas bulan atau, tanpa menghendaki mana-mana orang mengikat apa-apa bon, membuat suatu perintah berkenaan dengan pesalah itu yang memerintahnya supaya berkelakuan baik selama apa-apa tempoh yang tidak melebihi dua tahun dan mengandungi apa-apa arahan kepada pesalah itu mengikut jenis syarat-syarat yang disebut dalam perenggan 130 (a), (b) dan (c) yang difikirkan oleh Mahkamah itu patut diberikan.

Peruntukan seksyen 128 ETJSS 2003 telah memberikan pilihan kepada pesalah muda untuk menjalani hukuman selain daripada hukuman penjara. Seksyen 128 enakmen ini telah memberikan kuasa kepada mahkamah bagi

²⁸ Siti Zubaidah Ismail, "Hukuman Alternatif dari Perspektif Undang-Undang Syariah" dlm. *Shariah Law Report* 4, hlm.32-33, 2011.

menggantikan apa-apa tempoh pemenjaraan kerana keingkaran membayar denda atau hukuman penjara untuk mengeluarkan perintah dengan “pelepasan selepas satu teguran wajar” atau dengan memerintahkan pesalah itu supaya berkelakuan baik selama tempoh yang tidak melebihi dua tahun. Berdasarkan peruntukan ini, penilaian harus dijalankan bagi melihat sama ada pelaksanaan hukuman alternatif dalam bentuk perintah berkelakuan baik ini dapat dianggap sebagai satu bentuk hukuman khidmat masyarakat?

Keduanya, hukuman alternatif ini juga boleh dilaksanakan terhadap pesalah kali pertama. Seksyen 129 (1) Enakmen Jenayah Syariah Selangor 1995 menjelaskan bahawa:

Apabila mana-mana orang yang bukan pesalah muda telah disabitkan di hadapan mana-mana Mahkamah atas apa-apa kesalahan yang boleh dihukum dengan hukuman pemenjaraan, maka jika didapati oleh Mahkamah itu bahawa dengan mengambil kira watak, latar belakang, umur, kesihatan atau keadaan mental pesalah itu atau kepada hakikat ringannya jenis kesalahan itu atau kepada apa-apa hal keadaan peringanan yang dalamnya kesalahan itu telah dilakukan adalah suai manfaat bahawa pesalah itu dilepaskan dalam cubaan akhlak untuk berkelakuan baik. Mahkamah boleh, dengan tidak menghukumnya serta-merta dengan apa-apa hukuman, mengarahkan supaya pesalah itu dilepaskan apabila dia mengikat bon dengan penjamin-penjamin dan sepanjang apa-apa tempoh sebagaimana yang diarahkan oleh Mahkamah untuk hadir dan menerima penghakiman jika dan apabila dipanggil dan sementara itu hendaklah berkelakuan baik.

Berdasarkan seksyen 129 (1) ETJSS 2003, mahkamah mempunyai kuasa budi bicara untuk melepaskan seseorang (bukan pesalah muda) yang telah disabitkan kesalahan dan boleh dihukum dengan hukuman penjara, dengan memerintakkannya supaya diletakkan dalam cubaan untuk berkelakuan baik. Walaupun begitu, beberapa faktor perlu diambil kira sebelum hukuman ini dilaksanakan seperti watak, latar belakang, umur, kesihatan, keadaan mental pesalah serta tahap keringanan jenis kesalahan yang dilakukan pesalah. Peruntukan ini telah memberikan kuasa kepada hakim untuk melaksanakan hukuman alternatif berbentuk pemulihan kepada pesalah kali pertama. Daripada peruntukan ini, timbul persoalan sejauh mana perintah khidmat masyarakat dilihat mempunyai ruang untuk dilaksanakan kepada pesalah yang terbabit pada kali pertama?

Dalam konteks ini, walaupun hakim diberi kuasa budi bicara untuk melepaskan pesalah muda dan pesalah kali pertama melalui bon jaminan

berkelakuan baik, namun dia masih terikat dengan syarat-syarat yang digariskan seperti yang terkandung dalam seksyen 130 ETJSS 2003, iaitu:

Apabila mana-mana orang yang dikehendaki oleh mana-mana Mahkamah supaya menyempurnakan suatu bon dengan penjamin-penjamin, dan dalam bon itu orang yang menyempurnakannya mengikat dirinya untuk menjaga keamanan atau mengikat dirinya untuk berkelakuan baik, Mahkamah boleh menghendaki supaya dimasukkan dalam bon itu satu daripada syarat-syarat yang berikut atau lebih, iaitu:

- (a) suatu syarat bahawa orang itu hendaklah berada di bawah pengawasan seseorang lain yang dinamakan dalam bon itu selama apa-apa tempoh yang dinyatakan dalamnya;
- (b) apa-apa syarat bagi memastikan apa-apa pengawasan yang difikirkan oleh Mahkamah patut dikenakan;
- (c) apa-apa syarat mengenai tempat kediaman, pekerjaan, pergaulan, penjarahan daripada minuman keras atau dadah atau mengenai apa-apa perkara lain yang difikirkan oleh Mahkamah patut dikenakan.

Menurut seksyen 130 ETJSS 2003, seseorang yang dikehendaki oleh mahkamah supaya menyempurnakan suatu bon yang memerlukan untuk berkelakuan baik tertakluk pada beberapa syarat yang diputuskan oleh mahkamah. Antara syarat tersebut termasuklah pesalah harus berada di bawah pengawasan seseorang yang telah dinyatakan dalam bon serta mahkamah berkuasa meletakkan apa-apa syarat pengawasan yang difikirkan patut. Selain itu, syarat bon tersebut juga memberikan ruang kepada mahkamah untuk memutuskan tempat kediaman pesalah sepanjang menjalani hukuman, pekerjaan yang perlu dilakukan pesalah, tempoh menjalani hukuman serta apa-apa perkara lain yang difikirkan patut oleh mahkamah.

Oleh yang demikian, berdasarkan peruntukan tersebut, tidak dapat dinafikan bahawa wujudnya beberapa ruang pelaksanaan hukuman alternatif selain penjara, sebatan dan denda untuk dilaksanakan oleh mahkamah syariah. Namun demikian, segala bentuk hukuman alternatif yang dinyatakan dalam peruntukan tersebut berbentuk perintah pemulihan sama ada dalam bentuk “pelepasan selepas teguran wajar” atau bon berkelakuan baik bukannya hukuman yang berbentuk khidmat masyarakat. Perintah pemulihan yang dinyatakan dalam peruntukan tersebut tidak menepati komponen perintah

khidmat masyarakat, iaitu membuat kerja kemasyarakatan tanpa gaji dalam tempoh tertentu sebagai satu hukuman.²⁹

Walaupun begitu, jika diteliti kembali kepada peruntukan seksyen 128 (1) ETJSS 2003, didapati bahawa mahkamah mempunyai kuasa untuk menggantikan hukuman denda atau penjara apabila melibatkan pesalah muda dengan satu hukuman lain, iaitu perintah berkelakuan baik melalui jaminan bon. Perintah berkelakuan baik ini boleh dilihat sebagai satu hukuman gantian kepada hukuman denda dan penjara. Hal yang hampir sama juga berlaku dalam seksyen 129 (1) ETJSS 2003 apabila mahkamah diberi kuasa melepaskan seorang pesalah kali pertama dengan syarat pesalah harus mengikat satu bon untuk berkelakuan baik sepanjang tempoh sehingga dia dipanggil ke mahkamah untuk penghakiman. Dalam keadaan ini pula, perintah berkelakuan baik merupakan hukuman bersyarat kepada hukuman dalam tempoh percubaan. Sehubungan itu, perintah khidmat masyarakat mempunyai ruang untuk dilaksanakan dalam peruntukan ini sebagai satu syarat tambahan sepanjang tempoh pesalah menyempurnakan bon jaminan tersebut. Menurut Harris & Lo,³⁰ perintah khidmat masyarakat merupakan satu hukuman gantian kepada denda atau sebagai syarat tambahan kepada hukuman tempoh percubaan (*probation*).

Tambahan lagi, menerusi seksyen 130 ETJSS 2003, mahkamah mempunyai kuasa untuk menetapkan beberapa syarat penyempurnaan bon berkelakuan baik seperti syarat pengawasan pesalah serta syarat mengenai tempat kediaman, pekerjaan dan pergaulan pesalah sepanjang tempoh pelunasan bon tersebut. Melalui peruntukan ini mahkamah syariah berpeluang untuk melaksanakan perintah khidmat masyarakat sebagai satu syarat tambahan kepada perintah berkelakuan baik ini. Syarat dalam bon tersebut telah menyatakan bahawa mahkamah boleh menetapkan tempat, pekerjaan dan tempoh kepada pesalah untuk menjalani hukuman. Walaupun begitu, peruntukan mengenai badan pengawasan dan penyeliaan yang akan mengendalikan pesalah tidak dinyatakan dengan jelas dalam peruntukan ini. Oleh itu, pihak hakim perlu menjelaskan peruntukan hukuman tersebut dengan lebih teliti bagi tujuan pelaksanaan perintah khidmat masyarakat ini supaya ia tidak menjadi kekeliruan kepada para hakim yang melaksanakannya.

Namun begitu, peruntukan tersebut tidak memberikan ruang kepada mahkamah syariah untuk melaksanakan perintah khidmat masyarakat.

29 Pease, K, 1985. *Community Service Order, Crime and Justice: An Annual Review of Research*, 6, hlm. 51.

30 Haris, R.J. & Lo, T.W., "Community Service: Its Use in Criminal Justice" dlm. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 46 :4, hlm. 432-33, 2011.

Peruntukan tersebut tidak menyebut secara jelas berkenaan perintah khidmat masyarakat. Tidak dinafikan bahawa perintah khidmat masyarakat ini boleh dilaksanakan sebagai syarat tambahan kepada perintah berkelakuan baik namun peruntukan yang sedia ada itu tidak menjelaskan maksud perintah khidmat masyarakat yang sebenarnya. Hal ini dikhuatiri akan menimbulkan kekeliruan dalam kalangan para hakim dalam memutuskan penghukuman. Secara tidak langsung, keadaan ini membawa kepada suatu hukuman yang zalim pula kepada pesalah, dan matlamat asas penghukuman mungkin tidak akan tercapai. Sementara itu, hukuman perintah berkelakuan baik dalam peruntukan tersebut mempunyai objektif yang berbeza daripada hukuman perintah khidmat masyarakat. Umumnya, perintah berkelakuan baik ini merupakan hukuman pemulihan yang bertujuan untuk memulihkan pesalah dengan menghendaki pesalah berkelakuan baik sepanjang tempoh bon tersebut disempurnakan. Hal ini berbeza daripada matlamat penghukuman perintah khidmat masyarakat, iaitu untuk memulihkan pesalah dengan cara mengintegrasikan pesalah bersama-sama masyarakat. Perbezaan objektif penghukuman ini menyukarkan pihak mahkamah untuk memutuskan dua hukuman yang berbeza matlamat dalam satu bentuk hukuman. Keadaan ini mungkin akan menyebabkan matlamat asas penghukuman bagi kedua-dua hukuman tersebut tidak tercapai.

Kesimpulannya, berdasarkan peruntukan tersebut, hukuman alternatif boleh dilaksanakan terhadap beberapa individu tertentu, iaitu pesalah muda, pesalah kali pertama, pesalah akidah dan pesalah wanita atas kesalahan berhubung tatasusila. Walaupun begitu, peruntukan tersebut hanya menetapkan hukuman yang berbentuk pemulihan kepada pesalah tersebut seperti perintah berkelakuan baik atau pengkomitan ke pusat pemulihan tanpa menyebut perintah khidmat masyarakat. Peruntukan yang sedia ini tidak memberikan ruang kepada pelaksanaan perintah khidmat masyarakat sebagai satu hukuman alternatif di mahkamah syariah. Oleh itu, wajar bagi pihak badan perundangan dan pihak kehakiman untuk memasukkan perintah khidmat masyarakat dalam statut undang-undang jenayah syariah.

KERANGKA CADANGAN PERINTAH KHIDMAT MASYARAKAT DI MAHKAMAH SYARIAH

Setelah melihat ruang peruntukan yang ada bagi pelaksanaan hukuman alternatif di mahkamah syariah, didapati bahawa peruntukan berkaitan perintah khidmat masyarakat tidak wujud dalam Enakmen Jenayah Syariah atau Enakmen Tatacara Jenayah Syariah. Oleh yang demikian, bagi memastikan

perintah khidmat masyarakat dapat dilaksanakan di mahkamah syariah, maka satu kerangka perundangan baharu mungkin wajar diwujudkan bagi memberikan garis panduan yang jelas kepada hakim untuk melaksanakannya. Memandangkan idea pelaksanaan perintah khidmat masyarakat ini dilihat sebagai satu bentuk hukuman baharu kepada mahkamah syariah, maka rujukan boleh dilihat kepada struktur pelaksanaan yang telah dilaksanakan oleh mahkamah sivil Malaysia. Rujukan ini adalah untuk menilai kesesuaian pelaksanaan perintah ini di mahkamah sivil supaya dapat dilaksanakan di mahkamah syariah.

PELAKSANAAN PERINTAH KHIDMAT MASYARAKAT DI MAHKAMAH SIVIL

Pelaksanaan perintah khidmat masyarakat di mahkamah sivil mula diperkenalkan pada 1 Februari 2007 susulan pindaan terhadap Kanun Tatacara Jenayah (Pindaan) 2006³¹ dan Kanun Keseksan (Pindaan) 2006³² seperti yang diluluskan oleh Parlimen pada 18 Julai 2006. Oleh yang demikian, Kementerian Pembangunan Wanita, Keluarga dan Masyarakat diberi tanggungjawab untuk merangka dan menjalankan program perintah khidmat masyarakat ini di bawah seksyen 293 Kanun Tatacara Jenayah (Pindaan) 2006.³³

Menerusi laman web Jabatan Kebajikan Masyarakat,³⁴ perintah khidmat masyarakat merupakan perintah alternatif yang dikeluarkan oleh mahkamah dan boleh dikenakan kepada pesalah muda yang berumur 18-21 tahun dalam suatu tempoh yang dibenarkan oleh undang-undang, iaitu tidak melebihi 240 jam. Perintah khidmat masyarakat ini bertujuan untuk mencegah pesalah muda daripada mengulangi kesalahan jenayah pada masa hadapan. Pelaksanaan perintah ini dikelolakan oleh Jabatan Kebajikan Masyarakat untuk menentukan institusi dan aktiviti yang sesuai untuk pesalah terbabit. Antara aktiviti yang dapat dilaksanakan oleh pesalah muda tersebut adalah seperti pemuliharaan kawasan dan landskap, pemuliharaan bangunan, pembaikan kecil, *housekeeping*, penyajian makanan, jagaan dan pengurusan penghuni serta aktiviti lain yang difikirkan bersesuaian.

31 Akta A1274.

32 Akta A1273.

33 Parlimen Malaysia, 2014. *Senarai Rang Undang-undang*, (dalam talian) <http://www.parlimen.gov.my/bills-dewan-rakyat.html?uweb=dr&arkib=yes>, capaian 22 Julai 2014.

34 Jabatan Kebajikan Masyarakat, 2012. *Perintah Khidmat Masyarakat*, (dalam talian) http://www.jkm.gov.my/index.php?view=article&catid=45%3Aperintahkhidmatmasyarakat&id=72%3Aperintahkhidmatmasyarakat&format=pdf&option=com_content&Itemid=166&lang=ms, akses 30 September 2012.

Berdasarkan model pelaksanaan perintah khidmat masyarakat yang diamalkan oleh mahkamah sivil ini, dari satu sudut, mungkin dapat diadaptasikan oleh mahkamah syariah terhadap pesalah muda yang disabitkan kesalahan berdasarkan peruntukan seksyen 128 (1) Enakmen Tatacara Jenayah Syariah Selangor 2003. Pelaksanaan perintah ini mungkin boleh diletakkan di bawah kelolaan Jabatan Kebajikan Masyarakat seperti pesalah muda lain yang telah ditetapkan oleh mahkamah sivil. Namun begitu, dari aspek perundangannya, tindakan ini mungkin menimbulkan kesulitan kepada Jabatan Kebajikan Masyarakat untuk menguruskannya kerana melibatkan dua bidang kuasa mahkamah yang berlainan. Tambahan lagi, takrifan skop umur bagi “pesalah muda” mengikut undang-undang sivil ialah 18-21 tahun dan berbeza daripada undang-undang syariah yang menetapkan umur “pesalah muda” itu di antara 10-16 tahun. Perkara ini mungkin menimbulkan masalah kepada pihak Jabatan Kebajikan Masyarakat untuk melaksanakannya secara seragam sementelah lagi mereka tidak diberi kuasa untuk menguruskannya. Bagi membolehkan perintah khidmat masyarakat ini dilaksanakan, satu pindaan terhadap seksyen 128 ETJSS 2003 diperlukan bagi memperuntukkan perintah ini secara jelas. Keadaan ini akan lebih sukar kerana banyak pihak yang akan terlibat. Oleh itu, adalah lebih baik perintah khidmat masyarakat ini dilaksanakan dengan memperuntukkan satu undang-undang yang khusus bagi perintah ini di bawah kelolaan oleh pihak Majlis Agama Islam Negeri (MAIN) itu sendiri dan dilaksanakan oleh mahkamah syariah.

CADANGAN KERANGKA PERUNDANGAN PERINTAH KHIDMAT MASYARAKAT DI MAHKAMAH SYARIAH

Cadangan kerangka perundangan ini bertujuan memberikan penjelasan pelaksanaan perintah khidmat masyarakat ini kepada hakim dalam memutuskan hukuman yang adil kepada pesalah. Beberapa aspek penting perlu diambil kira dalam kerangka perundangan ini supaya dapat dilaksanakan terhadap pesalah jenayah syariah seperti badan pentadbir, pegawai pemantau, jenis kesalahan yang boleh dikenakan hukuman, had umur pesalah, tempoh pelunasan hukuman, penempatan pesalah, aktiviti dan keingkar terhadap perintah.

Pelaksanaan perintah khidmat masyarakat sewajarnya ditadbir oleh badan yang mempunyai kuasa untuk menggubal dan menjelaskan setiap peruntukan undang-undang tersebut supaya dapat dijalankan oleh pihak mahkamah. Oleh yang demikian, badan yang bertanggungjawab untuk menyediakan kerangka program perintah khidmat masyarakat ini ialah pihak

Majlis Agama Islam Negeri (MAIN) itu sendiri. MAIN perlu menyediakan satu kerangka program yang komprehensif bagi memudahkan mahkamah syariah mengeluarkan perintah. Selanjutnya, pihak MAIN perlu melantik pegawai penyelia bagi memantau aktiviti khidmat masyarakat yang dilakukan oleh pesalah syariah. Antara individu yang layak menjadi pegawai pemantau tersebut terdiri daripada imam masjid, ketua kampung atau pegawai yang telah ditetapkan untuk memantau pesalah di pusat pemulihan atau institusi yang telah diluluskan oleh MAIN.

Perintah khidmat masyarakat ini dicadangkan untuk dilaksanakan kepada mana-mana pesalah yang sabit kesalahannya di bawah apa-apa kesalahan di bawah Enakmen Jenayah Syariah atau Enakmen Tatacara Jenayah Syariah. Perintah ini bukan sahaja terpakai kepada pesalah muda sahaja malah kepada pesalah dewasa. Walaupun begitu, had umur minimum bagi pesalah terbabit mestilah tidak kurang daripada 14 tahun. Tempoh pelunasan perintah khidmat masyarakat ini perlulah bergantung pada tahap umur pesalah. Bagi pesalah muda yang berumur 14-18 tahun, tempoh pelunasan hukuman mungkin sekitar 40-120 jam, manakala bagi pesalah dewasa sekitar 40-240 jam. Tempoh pelaksanaan hukuman ini perlu diputuskan oleh pihak mahkamah dengan melihat kepada tahap keberatan sesuatu kesalahan yang dilakukan pesalah.

Selain itu, pihak mahkamah syariah juga bertanggungjawab dalam memutuskan penempatan dan aktiviti sepanjang pesalah menjalani hukuman. Antara penempatan yang sesuai bagi pesalah menjalani perintah khidmat masyarakat ini termasuklah seperti di masjid, surau, madrasah, pusat kebajikan rumah orang tua, rumah anak yatim, pusat penjagaan orang kurang upaya atau mana-mana pusat pemulihan yang diluluskan oleh pihak MAIN. Antara bentuk aktiviti yang dicadangkan termasuklah yang melibatkan pemuliharaan alam seperti membersihkan dan menghias kawasan, membaik pulih kerosakan, mengecat bangunan dan menanam pokok ataupun aktiviti yang melibatkan khidmat masyarakat seperti penjagaan, perapian dan pelayanan di pusat kebajikan yang diluluskan. Satu modul tambahan, iaitu modul kerohanian juga boleh dimasukkan dalam perintah khidmat masyarakat ini. Modul ini meliputi program kerohanian seperti sesi tazkirah, kaunseling, kelas agama fardu ain dan juga kelas bimbingan al-Quran. Program kerohanian ini juga dapat dilaksanakan dengan memerintahkan pesalah untuk solat secara berjemaah di masjid serta menyertai program anjuran masjid seperti program qiamullail, khatam al-Quran dan sebagainya.

Dengan pelaksanaan aktiviti dan program seperti ini, diharapkan dapat memupuk semangat dan azam kepada pesalah untuk berubah ke arah yang lebih baik di samping dapat memupuk semangat integrasi pesalah dengan masyarakat. Oleh itu, bagi merealisasikan pelaksanaan perintah khidmat masyarakat ini kepada pesalah jenayah syariah, setiap pihak yang terlibat seperti MAIN, pihak mahkamah, pegawai penyelia dan anggota masyarakat haruslah berganding bahu supaya matlamat pelaksanaan perintah ini dapat dicapai.

KELEBIHAN PELAKSANAAN PERINTAH KHIDMAT MASYARAKAT DI MAHKAMAH SYARIAH

Sekiranya pelaksanaan perintah khidmat masyarakat ini dapat diimplementasikan di mahkamah syariah hal ini mungkin dapat memberikan banyak manfaat bukan sahaja kepada pesalah jenayah malah kepada institusi yang terlibat khususnya kepada mahkamah syariah itu sendiri serta kepada masyarakat awam keseluruhannya. Pelaksanaan perintah ini di negara Barat telah diakui oleh para sarjana bahawa merupakan perintah yang terbaik dalam memulihkan pesalah.

MENAMBAH BENTUK BAHARU HUKUMAN TAKZIR DI MAHKAMAH SYARIAH

Jika perintah khidmat masyarakat dapat diimplementasikan di mahkamah syariah pada hari ini, maka akan menambahkan satu lagi bentuk hukuman takzir yang boleh diputuskan oleh hakim syarie dalam menjatuhkan suatu penghukuman. Di samping itu, dengan pelaksanaan perintah khidmat masyarakat ini juga, dapat mengukuhkan lagi institusi kehakiman mahkamah syariah Malaysia. Hakim mahkamah syariah tidak lagi hanya terikat kepada konsep hukuman “3-5-6” yang sering kali “dipersoalkan” dalam mencapai matlamat asas penghukuman.

Tambahan lagi, perintah khidmat masyarakat juga ini telah memenuhi elemen hukuman takzir sebagaimana objektif penghukumannya yang selari dengan matlamat perundangan dalam Islam, iaitu untuk memulihkan dan mencegah pesalah daripada mengulangi kesalahannya.³⁵ Selain itu, memandangkan perintah khidmat masyarakat ini merupakan satu hukuman alternatif atau *uqubahbadliyyah* dalam konteks takzir, maka dengan cara ini hakim dapat menggunakan kuasa budi bicaranya dalam memutuskan hukuman

35 ‘Abdul ‘Aziz, ‘Amir, 1976. *Al-Ta‘zir fi al-Syariah al-Islamiyah, Qaherah*. Dar al-Fikr al-‘Arabi, hlm. 293-98.

berkaitan dengan perintah khidmat masyarakat ini. Kuasa budi bicara hakim syarii dalam memutuskan perintah ini tidak akan dipersoalkan dan diragui kerana perintah ini merupakan bentuk hukuman yang selari dengan kehendak syarak. Oleh itu, dengan pelaksanaan perintah khidmat masyarakat ini, diharapkan dapat mengukuhkan lagi kredibiliti mahkamah syariah di mata masyarakat.

KELEBIHAN KEPADA PESALAH JENAYAH SYARIAH

Pelaksanaan perintah khidmat masyarakat juga mampu memberikan kesan yang positif kepada pesalah. Perkara ini telah diakui oleh Flack³⁶ bahawa dengan pelaksanaan perintah ini kepada pesalah dapat menanam nilai akauntabiliti dalam diri mereka supaya bertanggungjawab memulihkan kemudaran yang mereka lakukan kepada masyarakat. Hukuman ini juga dapat memberikan peluang kepada pesalah untuk membina kehidupan baru dan mengelakkan mereka daripada terjebak dengan gejala yang tidak sihat.³⁷

Dari sudut nilai keislaman, perintah khidmat masyarakat ini dapat memberikan ruang kepada pesalah untuk menginsafi diri mereka. Oleh yang demikian, program berbentuk kerohanian, seperti solat berjemaah, ceramah agama, program qiamullail perlu dimuatkan sebagai aktiviti tambahan dalam kerangka pelaksanaan perintah khidmat masyarakat ini. Program kerohanian seperti ini dapat mendidik pesalah menjadi warga yang patuh kepada undang-undang dan hukum syarak. Selain itu, dapat memberikan peluang kepada pesalah untuk memperbaiki akhlak mereka di samping dapat memantapkan iman mereka.

KELEBIHAN KEPADA INSTITUSI YANG TERLIBAT

Perintah khidmat masyarakat ini juga boleh memberikan manfaat kepada institusi yang terlibat dalam melaksanakan perintah ini. Antara institusi yang memainkan peranan penting dalam pelaksanaan perintah ini termasuklah badan penggubalan undang-undang jenayah syariah yang terdiri daripada Majlis Agama Islam Negeri (MAIN), badan pelaksana yang terdiri daripada Jabatan Agama Islam Negeri (JAIN) serta badan penyeliaan yang terdiri daripada institusi kebajikan, masjid, madrasah, pusat pemulihan dan sebagainya.

Di negara Barat, perintah khidmat masyarakat ini berjaya mengurangkan kepadatan penjara dan mengurangkan kos penyeliaan penjara yang terpaksa

36 Flack, M., "Combining Retribution and Reconciliation: The Role of Community Sentencing in Transitional Justice" dlm. *Interdisciplinary Journal of Human Rights Law* 1:1, hlm.4, 2006.

37 Leibrich, J., Galaway, B. & Underhill, Y., "Community Service Sentencing in New Zealand: A Survey of Users" dlm. *Federal Probations* 50:1, hlm. 61, 1986.

ditanggung oleh pihak pentadbiran keadilan jenayah.³⁸ Isu kepadatan penjara ini turut berlaku di Malaysia. Berdasarkan kes Mokhtar bin Pangat lwn Pendakwa Jabatan Agama Islam Wilayah Persekutuan,³⁹ Tan Sri Ahmad Ibrahim telah menyatakan bahawa hukuman penjara untuk masa yang pendek tidak dapat menolong memulihkan perayu dan hakim rayuan berpendapat bahawa mereka boleh memberikan pengiktirafan kehakiman kepada keadaan penjara kini yang penuh sesak dengan banduan reman dan tempoh pendek lalu mengetepikan hukuman pemenjaraan terhadap perayu. Oleh yang demikian, masalah ini dapat dikurangkan jika pelaksanaan perintah ini dapat diimplementasikan di mahkamah syariah. Pelaksanaan perintah ini boleh mengurangkan kepadatan yang berlaku di penjara dan secara tidak langsung dapat meringankan tugas pegawai penjara untuk menguruskan pesalah jenayah sivil sahaja. Di samping itu, hukuman ini dapat mengurangkan beban kewangan yang terpaksa ditanggung oleh pihak kerajaan untuk menguruskan pembiayaan dan pengurusan banduan di penjara yang terdiri daripada pesalah jenayah sivil dan pesalah jenayah syariah. Sementara itu, hubungan kerjasama yang erat dalam kalangan institusi lain seperti badan kebajikan, pusat pemulihan, masjid dan madrasah dapat ditingkatkan jika perintah khidmat masyarakat ini dapat dilaksanakan oleh mahkamah syariah. Setiap institusi tersebut perlu memainkan peranan yang penting dalam membentuk persekitaran yang mampu untuk memulihkan pesalah. Dengan ini, secara tidak langsung tanggungjawab untuk mendidik pesalah tidak hanya terletak pada badan perundangan, malah menjadi tanggungjawab setiap anggota yang terlibat.

KELEBIHAN KEPADA MASYARAKAT

Kesan pelaksanaan perintah khidmat masyarakat seperti ini boleh memberikan kelebihan kepada anggota masyarakat awam secara keseluruhannya. Hal ini telah dinyatakan oleh Flack⁴⁰ bahawa hasil daripada pelaksanaan perintah ini, masyarakat dapat mengurangkan rasa ketakutan terhadap pesalah serta wujudnya satu kejiranan yang selamat. Berbeza daripada matlamat asas perintah khidmat masyarakat yang akan dilaksanakan oleh mahkamah syariah yang bukannya bertujuan untuk mengurangkan rasa ketakutan

38 Flack, M., "Combining Retribution and Reconciliation: The Role of Community Sentencing in Transitional Justice" dlm. *Interdisciplinary Journal of Human Rights Law* 1:1, hlm.1, 2006.

39 Rujuk kes *Mokhtar bin Pangat lwn Pendakwa Jabatan Agama Islam Wilayah Persekutuan* [1991] 7 *JH* 203.

40 Flack, M., "Combining Retribution and Reconciliation: The Role of Community Sentencing in Transitional Justice" dlm. *Interdisciplinary Journal of Human Rights Law* 1:1, hlm. 4, 2006.

masyarakat terhadap pesalah tetapi untuk melibatkan anggota masyarakat dalam tanggungjawab untuk memulihkan pesalah.

Sebagai contoh, dengan penglibatan anggota masyarakat seperti pegawai masjid, ahli kariah, pegawai serta penghuni pusat kebajikan dalam membantu untuk memulihkan pesalah, maka secara tidak langsung ia dapat meningkatkan rasa tanggungjawab sosial dalam kalangan masyarakat. Dengan cara ini juga dapat mendekatkan pesalah jenayah syariah dengan masyarakat awam menerusi kerja khidmat sosial yang dilakukannya.

KESIMPULAN

Kesimpulannya, makalah ini mendapati bahawa pelaksanaan perintah khidmat masyarakat ini wajar dilaksanakan oleh mahkamah syariah disebabkan beberapa faktor tertentu seperti peruntukan hukuman yang sedia ada gagal dalam memulihkan pesalah serta hukuman pemenjaraan dilihat terlalu keras kepada pesalah muda dan pesalah wanita. Oleh yang demikian, bagi merealisasikan pelaksanaan perintah ini di mahkamah syariah, beberapa ruang peruntukan undang-undang telah ditinjau. Hasilnya, ia mendapati terdapat beberapa bentuk hukuman alternatif dapat dilaksanakan menerusi Enakmen Jenayah Syariah serta Enakmen Tatacara Jenayah Syariah. Peruntukan tersebut memberikan peluang kepada hakim untuk menggunakan kuasa budi bicaranya dalam memutuskan hukuman pemulihan terhadap pesalah muda, pesalah kali pertama, pesalah akidah dan pesalah wanita atas kesalahan tatasusila. Walaupun begitu, peruntukan tersebut tidak memperuntukkan hukuman berkaitan perintah khidmat masyarakat, hanya sekadar memperuntukkan hukuman berbentuk pemulihan seperti pengkomitan ke pusat pemulihan serta bon berkelakuan baik.

Sehubungan itu, satu kerangka perundangan yang baharu dan khusus bagi pelaksanaan perintah khidmat masyarakat ini perlu dimuatkan dalam statut undang-undang jenayah syariah. Kerangka perundangan pelaksanaan perintah ini mungkin dapat dilaksanakan terhadap mana-mana pesalah jenayah syariah yang telah disabitkan kesalahan di bawah Enakmen Jenayah Syariah tanpa mengira had umur atau jantina. Kerangka ini juga boleh disertakan dengan modul yang berbentuk kerohanian supaya dapat membezakan pelaksanaan perintah khidmat masyarakat ini dari sudut sivil dan syariah. Namun begitu, satu kajian lain yang khusus untuk merangka draf undang-undang tersebut diperlukan.

Aspek ini perlu diteroka dengan lebih mendalam bagi menilai kembali keperluan pelaksanaan perintah ini di mahkamah syariah secara terperinci

dengan melihat kepada faktor tertentu sebelum perintah ini dijatuhi terhadap pesalah jenayah syariah. Hal ini perlu supaya pelaksanaan perintah ini dapat mencapai matlamat pemulihan yang pencegahan yang telah digariskan. Kajian yang khusus juga perlu dijalankan sekiranya pihak penggubalan undang-undang syariah bersetuju melaksanakan perintah khidmat masyarakat ini kepada semua pesalah jenayah syariah. Kajian tersebut haruslah meneliti segenap aspek berkaitan pelaksanaan perintah ini seperti kredibiliti pesalah, jenis kesalahan, tempoh pelunasan hukuman, pegawai pemantau, penempatan pesalah, bentuk aktiviti dan sebagainya. Tujuan kajian ini adalah supaya pelaksanaan perintah khidmat masyarakat yang dicadangkan ini dapat dilaksanakan dengan lebih efektif dan efisien oleh institusi mahkamah syariah dan majlis agama Islam negeri.

RUJUKAN

- Abdul Wahab *lwn* Timbalan Pendakwa Mahkamah Syariah Selangor (1982) 2 (2) *JH* 281.
- 'Abdul 'Aziz, 'Amir, 1976. *Al-Ta'zir fi al-Syariah al-Islamiyah*. Qaherah: Dar al-Fikr al-'Arabi.
- Abdul Monir Yaakob, 2003. "Konsep Takzir dan Pelaksanaannya di Mahkamah Syariah" dlm. Abdul Monir Yaakob dan Siti Shamsiah Md. Supi (pnyt.), *Pendakwaan dan Penyiasatan: Konsep dan Amalan*. Kuala Lumpur: IKIM.
- 'Audah, 'Abdul Qadir, 1993. *Al-Tasyri' al-Jina'i al-Islami*. Juz. 1. Qaherah: Maktabah Dar al-Turath.
- Akta Mahkamah Syariah (Bidang Kuasa Jenayah) 1984.
- Anon, 2006. "MAIS: Pemurnian dan Pemulihan Akhlak Satu Agenda" dlm. *Majalah MAIS* Mei:17.
- Abu Zahrah, Muhammad, t.t. *Al-'Uqubah: al-Jarimah wa al-'Uqubah fi Fiqh al-Islami*. Qaherah: Dar al-Fikr al-'Arabi.
- Baer, B. F, "When Prison Isn't Punishment Enough: The Effective Use of Home Incarceration, Community Service, Curfew Parole, and Substance Abuse Testing" dlm. *Criminal Justice* 6, hlm. 3-8, 1991.
- Bahnasi, Ahmad Fathi, 1970. *Al-Uqubah fi Fiqh al-Islami*. Beirut: Dar al-Ra'id al-'Arabi.
- Brennan, B.Y.T.P. & Mason, L., "Community Service: A Devolving Concept" dlm. *Federal Probation* 47, hlm. 49-57, 1983.
- Carter, R.M., Cocks, J., Glaser, D., "Community Service: A Review of The Basic

- Issues” dlm. *Federal Probation* 51:1, hlm. 4-10, 1987.
- Enakmen Jenayah Syariah (Selangor) 1995.
- Enakmen Pentadbiran Undang-Undang Islam (Selangor) 2003.
- Enakmen Tatacara Jenayah Syariah (Selangor) 2003.
- Flacks, M., “Combining Retribution and Reconciliation: The Role of Community Sentencing in Transitional Justice” dlm *Interdisciplinary Journal of Human Right Law* 1:1, hlm. 1-26, 2006.
- Haris, R.J. & Lo, T.W., “Community Service: Its Use in Criminal Justice” dlm. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 46:4, hlm. 427-44, 2011.
- Hudson, J. & Galaway, B., “Community Service: Toward Program Definition” dlm. *Federal Probation* 54:2, hlm. 2-9, 1990.
- Jabatan Kebajikan Masyarakat, 2012. Perkhidmatan Perintah Khidmat Masyarakat. (atas talian) http://www.jkm.gov.my/index.php?view=article&catid=45%3Aperintah-khidmatmasyarakat&id=72%3Aperintahkhidmatmasyarakat&format=pdf&option=com_content&Itemid=166&lang=ms (Capaian 30 September 2012).
- Jasri Jamal, 2003, “Konsep Hukuman Takzir di dalam Kanun Jenayah Syariah di Malaysia”. Kertas kerja prosiding Seminar Kebangsaan Fiqh Semasa. Jabatan Syariah, Fakulti Pengajian Islam, Universiti Kebangsaan Malaysia. 24-25 September.
- Kanun Keseksaan (Pindaan) 2006 [Akta A1273].
- Kanun Tatacara Jenayah (Pindaan) 2006 [Akta A1274].
- Leibrich, J., Galaway, B., Underhill, Y., “Community Service Sentence in New Zealand: A Survey of Users” dlm. *Federal Probations* 50:1, hlm. 55-64, 1986.
- Majlis Agama Islam Selangor, Pusat Pemurnian Akidah Baitul Iman, (atas talian) http://www.mais.net.my/index.php?view=category&id=14:pusatpemurnianakidahbaituliman&option=com_content&Itemid=7 (Capaian 1 Februari 2014).
- Majlis Agama Islam Selangor, Pusat Perlindungan Wanita BaitulEhsan, (atas talian) http://www.mais.net.my/index.php?view=category&id=13:pusatperlindunganwanitabaitulehsan&option=com_content&Itemid=7 [1 Februari 2014].
- Mokhtar bin Pangat *lwn* Pendakwa Jabatan Agama Islam Wilayah Persekutuan [1991] 7 *JH* 203.
- Parlimen Malaysia, 2014, Senarai Rang Undang-undang dlm. <http://www.parlimen.gov.my/bills-dewan-rakyat.html?uweb=dr&arkib=yes>, [Capaian 22 Julai 2014].

Pease, K., "Community Service Order" dlm. *Crime and Justice: An Annual Review of Research* 6, hlm. 51-94, 1985.

Pendakwa Syarie *lwn* Kartika Dewi binti Shukarno [2010] 30 (2) *JH* 269.

Perlembagaan Persekutuan.

Siti Zubaidah Ismail, "Dasar dan Amalan Penghukuman Kes Jenayah di Mahkamah Syariah: Ke Mana Hala Tuju?" dlm. *Jurnal Hukum* 27:1, hlm. 1-20, 2008.

Siti Zubaidah Ismail, "Hukuman Alternatif dari Perspektif Undang-undang Syariah" dlm. *Syariah Law Report* 4, hlm. 25-41, 2011.

Walgrave, L. dan Guedens, H., "The Restorative Proportionality of Community Service for Juveniles" dlm. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 4, hlm. 362, 1996.